

Erol Ülker

1999 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2003 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden, 2004 yılında Merkezi Avrupa Üniversitesi- Milliyetçilik Çalışmaları Bölümü'nden yüksek lisans dereceleri aldı. 2013 yılında Şikago Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora eğitimini tamamladı. Başlıca akademik ilgi alanları arasında Osmanlı-Türkiye siyasal ve sosyal tarihi, milliyetçilik, sosyal hareketler, sosyalist ve komünist akımlar ve emek tarihi yer almaktadır. Işık Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi olan Ülker, aynı zamanda Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı - (TÜSTAV) Başkanlığını yürütmektedir. Ülker son yıllarda Erden Akbulut ile birlikte Türkiye'de solun ve komünist hareketin tarihi hakkında çalışmalar yürütmektedir. Akbulut ve Ülker *Türkiye Komünist Partisi'nin Bolşevikleşmesi, 1925-1928* (2021), *Komintern, TKP ve Kürt İsyanları* (2022) isimli kitapları yayımlamıştır. Ayrıca *Komintern Dönemi TKP Tarihi* serisinin *Türkiye Komünist Partisi'nin Bölünmesi, 1928-1932* başlıklı üçüncü cildi Akbulut ve Ülker tarafından 2023 yılı içinde Yordam Kitap'tan yayımlanacaktır.

MEŞRUTİYET'TEN
CUMHURİYET'E
MESLEKİ TEMSİL VE SOL

Erol Ülker

Yordam Kitap: 434 • Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Mesleki Temsil ve Sol
Erol Ülker • ISBN 978-605-172-596-3 • *Düzeltilme*: Deniz Tuna
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Mart 2023
© Erol Ülker, 2023; © Yordam Kitap, 2023

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

MEŞRUTİYET'TEN
CUMHURİYET'E
MESLEKİ TEMSİL VE SOL

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
ÖNSÖZ	13
GİRİŞ	17
BÖLÜM 1	
İTTİHATÇI TEK PARTİ REJİMİNİN KURULUŞU, İSTANBUL HEYET-İ MERKEZİYESİ VE MESLEKİ TEMSİL	29
Cemiyet, Fırka ve Subaylar	32
Siyasal Kriz	38
İhtilal ve Meşruiyet	44
Tek Parti İktidarına Doğru	49
İstanbul Heyet-i Merkeziyesi	54
Askerî – Mali Blok	58
Muhalefet ve Mesleki Temsil	63
İttihatçıların Sosyalizmi	69
BÖLÜM 2	
MÜTAREKE'NİN BAŞLARINDA SOSYALİSTLER, MESLEKİ TEMSİL, SEÇİMLER	72
Karakol Cemiyeti	77
Sosyalistler	83
Komünistler	88
Sol ve İttihatçılar	93
Seçimler ve “Cephe Birliği”	97
Numan Usta	102

BÖLÜM 3

MİLLİ MÜCADELE'DE İTTİHATÇILAR, KOMÜNİSTLER, SOSYALİSTLER . . .	110
Karakol Cemiyeti, Bolşevikler, Komünistler	113
Yeşil Ordu, İttihatçılar, Komünistler	119
Eylül 1920'de Bakü	122
TKF – Birleşik Bir Komünist Parti	126
Sol Kanadın Tasfiyesi	129

BÖLÜM 4

CUMHURİYET KURULURKEN

TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ, SOSYALİSTLER, MESLEKİ TEMSİL	134
Ankara'da Komünizm ve Antikomünizm	137
İstanbul'da İşçi Hareketi, Numan Usta ve Komünistler	141
TKP ve Mesleki Temsil	145

SONUÇ YERİNE	157
------------------------	-----

KAYNAKÇA	168
--------------------	-----

BİBLİYOGRAFYA	171
-------------------------	-----

DİZİN	187
-----------------	-----

SUNUŞ

Erden Akbulut

Erol Ülker, bu çalışmasında siyaset bilimi ile siyasal tarihin karşılıklı ilişkisi içinde bize 20. yüzyılın ilk on yıllarında önemli bir akım olan korporatizm/mesleki temsil konusunu değişik boyutlarıyla sunuyor. Konunun ağırlıklı olarak son dönem literatürdeki kaynaklarına işaret etmenin ve bunları tartışmanın ötesinde, mesleki temsil düşüncesinin Meşrutiyet'ten erken Cumhuriyet dönemine kadar düşünsel ve siyasal temellerini ele alıyor. Bu çalışmanın ayırt edici özelliklerinden biri de, prosopografik, yani grup biyografisi yönteminden hareketle ilişki ağları oluştururken bugüne dek pek fazla ilişkilendirilmemiş olgulardan hareketle Mütareke dönemi İstanbul'daki direnişçi çevrelerin genel bir tablosunu çiziyor olmasıdır. İttihatçı milliyetçi çevreler ile sosyalistler ve komünistler arasındaki ittifak ve cephe arayışları örneklenerek bunun İstanbul'la sınırlı kalmayıp Bakü'ye kadar uzandığı görüşü ifade ediliyor.

Kitabın "İttihatçı Tek Parti Rejiminin Kuruluşu" bölümü, âdeta Kemalist rejim açısından bir *deja vu* olayı anlatımı. "Cemiyet, Fırka ve Subaylar" alt başlığında, Müdafaa-i Hukuk'tan Cumhuriyet Halk Fırkası'na ilerleyen süreci ve burada askerlerin yeri ve rolü izleniyor. 1. Meclis içindeki 2. Grubun oluşumu, askerî bürokrasi ile sivil bürokrasi arasındaki çekişmeler, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na geçiş

ve daha birçok olay, İttihat Terakki'nin tek parti rejiminin kuruluşunun adımlarını anımsatıyor.

Mütareke dönemine doğru İttihat Terakki Fırkası içinde oluşan muhalif kesimin ve böylece biçimlenen "İttihatçı Sol"un programatik temelini oluşturan mesleki temsil görüşü, o zamanki kimi çevrelerce Türk Marx'ı olarak nitelenen Kör Ali İhsan Bey tarafından sistematik bir biçimde ifade ediliyor. Bu siyasal görüş erken Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'nin siyasal yaşamında yerini koruyacaktır. Mustafa Suphi ise, Kars'tan Bakü'deki Türkiye Komünist Partisi Dış Bürosu'nda görevli Kayserili İsmail Hakkı'ya gönderdiği mektupta bu program ve Ali İhsan Bey ile ilgili şöyle der: "Şarkta ve Türkiye'de komünizm lehine başlayan büyük ve seri cereyandan istifade etmek isteyen İttihat ve Terakki yârânı, idare-i hükümeti daima elde bulundurmamak gayesiyle Ankara'da Komünist Fırkası merkezî heyeti teşkil ediyorlar. Zannıma göre evvelce Halkçılık ve Halk Zümresi ismi verilmek istenen bir program etrafında komünizm akideleri mevcuttur ve bu işi Türkiye'nin Karl Marksı unvanını verdikleri Kör Ali İhsan Bey'e tevdi ediyorlar. (...) Ali İhsan Bey: Kör Ali demekle maruf olan bu adam İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin on iki sene devam eden saltanatında İstanbul İttihat ve Terakki kâtib-i mesullüğü ile çalışmış ve harb içinde devam eden harb ticaret ve yağması devrinde memlekette ispekülasyona emin yollar açarak sun'î bir ticaret burjuvazisi tesis eylemiş, Anadolu Millî Mahsulat Şirketi, Kantariye Şirketi, Bakkaliye Şirketi, İktisat Bankası ve saireyi ve birçok harb ticaret inhisarlarını vücuda getiren ve hayatı pahalılaştıranlardan olup harb seneleri içinde proletarya ailelerinin açlıktan sürünmelerine sebep olmuş. İttihat ve Terakki'nin harb seneleri içinde iâşe nezaretini deruhte eden (Kara) Kemal Bey'le beraber çalışarak İâşe Nazır Muavinliği'ni ifa eylemiştir."¹

1 Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), s. 12-13.

Erol Ülker, korporatizmle beraber 20. yüzyılın ilk on yıllarında siyasal yaşamda ağırlığını hissettiren kooperatifçilik görüşünün, Türkiye komünist hareketinin kurucularının bir bölümünde önemli savunucular bulunduğunu dile getiriyor. Gerçekten de Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Ahmet Cevat Emre kooperatifçilik görüşlerini yalnızca 1910'lu yıllarda savunmakla kalmamış, kooperatifçilik, Türkiye Komünist Partisi 1. Kongresi olarak kabul edilen 10-17 Eylül 1920'deki Bakü toplantılarının da önemli bir gündemi olmuştur. Bilindiği gibi Türkiye komünist hareketinin Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Sadrettin Celal Antel gibi diğer bir bölüm kurucusu ise, esas itibarıyla Batı Marksizm anlayışıyla yetişmişlerdir.

Mesleki temsil anlayışının komünist hareket üzerindeki etkilerinin, 1927 seçimlerine TKP adına bağımsız olarak katılan adayın, Şevket Süreyya Aydemir tarafından kaleme alındığı belirtilen beyannamesine yansıdığını ve bu anlayışın Komintern'in eleştirileriyle düzeltilbildiğini vurgulayan kiptan, gerçekten de Mütareke'den Cumhuriyet'e sol-sosyalist harekette önemli bir yer tutan mesleki temsil konusunda çok yönlü bilgileniyoruz.

ÖNSÖZ

Mesleki temsil, işgal İstanbul’nda direniş hareketi ve sol hareketler arasındaki ilişkileri inceleyen doktora tezim için araştırma yaptığım sıralarda dikkatimi çeken bir konuydu. Mesleki temsil çizgisindeki İttihatçı çevrelerin, bir yandan sosyalizm vurgusunu öne çıkararak diğer yandan da Ekim Devrimi sonrasında ortaya çıkan istisnai konjonktürde Anadolu’da ve İstanbul’da önemli bir gelişme gösteren sol akımlarla ilişkilerek Millî Mücadele içinde radikal bir yönelimi benimsemişi benim açımdan son derece merak uyandırıcı bir olguydu. Ancak o süreçte önceliklerimin farklı olması nedeniyle, doktora tezimde mesleki temsile ve meslekçilere yalnızca dolaylı olarak değinebildim. Sonrasında ise konuyu çeşitli yayınlarda farklı boyutlarıyla ele almaya gayret ettim. İlhan Tekeli ve Selim İlkin’in öncü çalışmalarının izinden giderek İkinci Meşrutiyet döneminde, özellikle Cihan Harbi yıllarında mesleki temsil hareketinin ortaya çıkışında rol oynayan iktisadi ve siyasal süreçleri tartışmaya çalıştım. Erden Akbulut ile TKP tarihi hakkında yaptığımız çalışmalar sırasında ise mesleki temsilin Mütareke döneminden sonra da komünistlerin gündemini işgal eden önemli meseleler arasında yer aldığını fark ettim. Dolayısıyla benim açımdan cevaplanması gereken en önemli soru şuydu: 1913 yılı başlarından Cihan Harbi’nin sonuna dek Osmanlı İmparatorluğu’nu tek elden yöneten bir iktidar partisi olarak İttihat ve Terakki içinden çıkan ideolojik ve siyasal bir yönelim, nasıl ve hangi koşullar altında sol bir çehreye bürünebilmiş, da-

hası Mütareke döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan süreçte sosyalist, hatta komünist akımlarla ilişkilenebilmiştir?

Aşağıda bu soruya vermeye çalıştığım yanıtların bir sentezini ortaya koymaya gayret ettim. Öncelikle mesleki temsili, yalnızca fikirselle ve ideolojik bir yaklaşım olarak değil İttihatçı tek parti rejimine özgü iktidar mekanizmaları içinde konumlanan korporatist bir siyasal hareket olarak ele aldım. Mevcut devlet yapısını korporatist bir düzlemde yeniden şekillendirmeyi amaçlayan ve bu nedenle iktidar partisi içinde, özellikle Cihan Harbi'nin son döneminde muhalif bir pozisyonu da temsil eden bu siyasal hareket mevcut literatürde zaman zaman İttihatçı sol olarak nitelendirilmektedir. Oysa bu çalışmada İttihatçı solun, en genel anlamıyla sosyalist ve komünist hareketlerden tamamıyla farklı bir ideolojik yönelime sahip olduğu vurgulanacaktır. Bu yönelimin temel referans noktaları enternasyonalizm değil milliyetçilik, Marksizm değil korporatizm, yani mesleki temsildir. Provokatif bir üslupla ifade edilecek olunursa; mesleki temsil bu çalışmada, Marksizm ve onunla bağlantılı sosyal demokrat, sosyalist ya da komünist akımların değil faşizmin ideolojik akrabası olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bağımsız bir siyasal ve ideolojik yönelim olarak Türkiye solunun, sosyalist ve özellikle komünist hareketin oluşum tarihinin gerek İttihatçı soldan gerekse korporatizmden ayrışma ve bağımsızlaşmanın tarihi olduğu iddia edilecektir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin ama en çok, neşesi ve yaşama sevinci ile hayatı güzelleştiren eşim Fatoş'un emeği var. Erden Akbulut, her zaman olduğu gibi yorum, eleştiri ve önerileriyle yanımdaydı. Bu çalışmayı ilk taslağından itibaren okuyarak katkıda bulundu, beni cesaretlendirdi ve çalışmaya teşvik etti. Hakan Koçak'la sosyal sınıflar, emek tarihi, kapitalizm ve esnaf konusunda yaptığımız uzun sohbetlerin bu çalışmada öne çıkan fikirlerin olgunlaşmasına büyük kat-

kısı oldu. Ömer Turan mesleki temsil konusundaki fikirlerimi sabırla okudu, dinledi ve görüşlerini paylaştı. Ahmet Bekmen, Nikos Christiofis, Ayşe Köse Badur, Doğan Çetinkaya, Selin Dingiloğlu, Serkan Öngel, Güven Gürkan Öztan, Ateş Uslu, Alp Yenen, Sinan Yıldırım fikir alış verişiyle, dostluk ve dayanışmayla bu çalışmaya katkıda bulundu.

İcadiye

Ocak 2023

GİRİŞ

Korporatizm Osmanlı-Türkiye çalışmalarında tartışmalara konu olan çok boyutlu bir meseledir hiç şüphesiz.¹ Korporatizmin kökenleri, nasıl tanımlanması gerektiği, liberalizmden sosyalizme ve faşizme kadar farklı ideolojik yönelimler karşısında nasıl konumlandığı, farklı siyasal rejim türleriyle nasıl eklemlendiği hakkında dikkate değer bir literatür bulunmaktadır.² Bu tür çalışmalar için, Ziya Gökalp'ın Durkheim sosyolojisinden esinlenerek ortaya koyduğu solidarist/tesanütçü (dayanışmacı-ed.) bakış açısı meselenin fikirsel boyutlarına ilişkin önemli bir referans noktası oluşturur.³ Tarihsel olarak Osmanlı lonca örgütlenmelerine atıf yapan, mesleki yapılanmalara dayanan bir siyasi ve içtimai halkçılık anlayışı İkinci Meşrutiyet döneminin en önemli fikir akımları arasında yer almıştır.⁴ Türkiye'de korporatist

- 1 Korporatizm konusunda genel bir değerlendirme için bkz. Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), s. 127-132; G. Gürkan Öztan, "Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir Üçüncü Yol Vaadi," Birsan H. Örs (der.) 19. yy'dan 20. yy'a *Modern Siyasal İdeolojiler*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007). Zafer Toprak, "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", *Toplum ve Bilim*, sayı 12, 1980, s. 41-49.
- 2 Bu konu hakkında bkz. Ayferi Göze, *Korporatif Devlet: XIX ve XX'inci Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968); Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları," Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (der.) *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Kemalizm, Cilt: 2*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 253-271; Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*.
- 3 Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001); İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi." *Toplum ve Bilim* 6-7, 1978, s. 44-110; Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm, 1908-1923*. (İstanbul: Doğan Kitap, 2013), s. 309-334.
- 4 A.g.e., s. 279-308.

ideolojiye ve devlet korporatizmine ilişkin literatür açısından bu fikrinsel çerçeve doğal olarak önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir. Örneğin Taha Parla ve Andrew Davison bu çerçevede Kemalizmin ne dereceye kadar ve nasıl bir korporatist ideoloji olduğunu sorgular.⁵ Bu sorunun yanıtı, Türk siyasal düşüncesinin ve Türk kamu felsefesinin korporatist olduğu iddiasında ifade bulmaktadır.⁶ Ancak bu, Mussolini liderliğinde İtalya'da uygulanan faşist korporatizmden farklı olarak, Türkiye'ye Ziya Gökalp vasıtasıyla gelmiş olan Emile Durkheim'in dayanışmacı korporatizmine dayanan bir ideolojidir.⁷ Parla ve Davison'a göre, Kemalistler iki savaş arası dönemde kimi proto-faşist korporatist eğilimleri benimsemiş olsa da Ziya Gökalp'in düşüncesine dayanan dayanışmacı korporatist yaklaşımı önemli ölçüde muhafaza etmiştir.

Osmanlı bağlamında "mesleki temsil" olarak Türkçeleştirilen korporatizm, yalnızca Kemalist ideoloji açısından değil, uygulamalar ve kurumlara etkisi açısından da ele alınmıştır.⁸ Örneğin Ahmet Makal'a göre, "bir sistem olarak korporatizmin varlık koşulu, mesleki temsil esasına dayalı olarak oluşturulan örgütlerle devlet arasında, korporatif nitelikli bir ilişkinin varlığı olmaktadır."⁹ 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden 1927'de yürürlüğe konan Âli İktisat Meclisi'ne ve 1936 tarihli İş Kanunu'na kadar birçok önemli uygulamayı inceleyen Makal, tek parti döneminde böyle bir koşulun gerçekleşmediğini, özel-

5 Taha Parla ve Andrew Davison, *Corporatist Ideology in Kemalist Turkey. Progress or Order?* (Syracuse: Syracuse University Press, 2004).

6 Parla, Ziya Gökalp, s. 7.

7 Taha Parla ve Andrew Davison, *Corporatist Ideology*, s.13; Stefan Plaggenborg, *Tarihe Emretmek. Kemalist Türkiye, Faşist İtalya, Sosyalist Rusya*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 196.

8 Tanıl Bora, *Cereyanlar. Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), s. 142, 159.

9 Ahmet Makal, "Türkiye'de Tek Parti ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, sayı 93, 2002, s. 183-184.

likle 1930'larda korporatif izler taşıyan uygulamalar ortaya çıksa da bunların sınırlı kaldığını ve İtalya'dakine benzer bir sisteme dönüşmediğini öne sürer. Stefan Plaggenborg ise Kemalist Türkiye, faşist İtalya ve sosyalist Rusya'yı karşılaştırdığı kapsamlı çalışmasında, devlet uygulamaları söz konusu olduğunda Kemalist Türkiye'de korporatizmden bahsedilemeyeceğini iddia eder.¹⁰ Kemalist söylem ve ideolojide, Mustafa Kemal'in beyanlarında, meslek gruplarına, bunlar arasında sınıfsal çelişkileri ortadan kaldıracak dayanışmaya ilişkin korporatist öğeler ayırt edilebilse de devlet uygulamalarına rengini veren korporatizm değil devletçiliktir. Plaggenborg'a göre, Kemalizmin faşizme en yakın görüldüğü alan korporatizm olduğu halde bu alanda bile bu iki hareket arasında ortak noktalardan çok, farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle "Artık Kemalizmi her türlü faşizm töhmetinden kurtarmanın vakti gelmiştir."¹¹

Ben bu çalışmada korporatizmi, yani mesleki temsili, genel olarak fikir akımlarına ve Kemalist devlet uygulamalarına odaklanan literatürden farklı olarak, İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1918) İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) içinde ortaya çıkan bir siyasal harekete atıfla ele alıyorum.¹² İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in kapsamlı bir şekilde tartıştığı bu siyasal hareketin çıkış noktası, Kara Kemal liderliğindeki İTC İstanbul örgütlenmesidir. Kara Kemal ve onun etrafında öbeklenen Memduh Şevket (Esental), (Kör) Ali İhsan (İloğlu) gibi kimi önemli İttihatçılar, loncaların mesleki cemiyetler olarak modernize edilmesinde ve merkezileşerek İTC'nin

10 Plaggenborg, *Tarihe Emretmek*, s. 194-216.

11 A.g.e., s. 216.

12 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsil-i Mesleki Programı", *Cumhuriyetin Harcı. Birinci Kitap: Köktenci Modernitenin Doğuşu içinde*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), s. 355-436; Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, s. 85-95; Zeki Arıkan, Muhittin Birgen. *İttihat ve Terakki'de On Sene. İttihat ve Terakki Neydi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 9-43.

güdümüne girmesinde önemli roller oynamışlardır.¹³ Esnaf cemiyetleri ve kooperatifler üzerinde önemli bir ağırlığı olan İTC İstanbul teşkilatının lider kadroları, Cihan Harbi yıllarında Temsil-i Meslekî isimli bir program formüle etmiş, ayırt edici bir şekilde siyasal ve iktisadi yaşamın, belli başlı meslek gruplarını temsil eden korporasyonlar etrafında yeniden yapılandırılmasını önermiştir. Ali İhsan Bey bunlar arasında en etkili olanıdır ve sonraki yıllarda söz konusu program ona mâl edilmiştir.

Ali İhsan Bey tarafından Temsil-i Meslekî olarak isimlendirilen korporatist programın Cihan Harbi esnasında formüle edilmiş orijinal haline ulaşabilmiş değiliz henüz. Fakat, aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi, programın, İstanbul Heyet-i Merkeziyesi olarak, şehrin İtilaf güçlerince 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmesinden önce bir araya gelen, Ali İhsan Bey'in yanı sıra Memduh Şevket ve Hüseyinzade Ali gibi isimleri de içeren bir çevre tarafından kabul edildiğini biliyoruz. Temsil-i Meslekî olarak isimlendirilen bu program, ilk kez 11 Ekim 1920'de, Yunus Nadi Bey'in Ankara merkezli *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde yayımlanmıştır. İstanbul'da kabul edilen programla Ankara'da yayımlanan program arasındaki belirgin bir farklılık, temsil meselesine ilişkindir. İstanbul'da kabul edilen programa göre yasama organı, biri mesleklerin temsiline, diğeri genel oy ilkesine göre oluşturulacak iki meclise dayanacaktır. *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan programda genel oy ilkesine dayanan meclis fikri de bir kenara bırakılmış, sadece mesleki temsil ilkesi vurgulanmıştır.¹⁴

Temsil-i Meslekî yayınlandıktan bir gün sonra (12 Ekim) Ali İhsan Bey yine *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde, prog-

13 Tekeli ve İlkin, "(Kör) Ali İhsan," s. 357-361. Memduh Şevket Esendal'ın siyasal yaşamı ve fikirleri hakkında yakın tarihli bir çalışma için bkz. Yasin Beyaz, *Gölgedeki Adam. Memduh Şevket Esendal*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019).

14 Tekeli ve İlkin, "(Kör) Ali İhsan," s. 380.

ramı izah eden bir makale yayımlar. Gerek programın hemen başındaki mukaddime (yani giriş) kısmında, gerekse Ali İhsan Bey'in açıklamasında Osmanlı geçmişine ve daha özel olarak Osmanlı'nın çöküşüne ilişkin bir anlatı göze çarpar. Bu anlatı Ali İhsan Bey'in makalesinde çok daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Temsil-i Meslekî, Osmanlı'nın çöküşü karşısında yeni Türkiye'nin kuruluşunu mümkün kılacak bir program olarak sunulmaktadır. Temsil-i Meslekî hiç şüphesiz modern anlamıyla korporatist bir programdır. Ancak gerek programın kendisinde gerekse Ali İhsan Bey'in izahatında Osmanlı reform düşüncesine ait geleneksel kalıpların izlerini sürmek mümkün. Erken modern dönemden itibaren Osmanlı reform düşüncesi büyük ölçüde bir çöküş paradigmasına dayanıyordu. Mustafa Âli'den Koçi Bey'e ve Naima'ya kadar pek çok Osmanlı düşünürü reform politikalarını bu tür bir paradigma çerçevesinde sunmaktaydı.¹⁵ Her birinin önerdiği reformlar yaşadıkları döneme ve Osmanlı toplumsal düzeni içinde işgal ettikleri konuma göre farklılıklar gösterse de Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak günlerinin sona erdiği konusunda bir görüş birliği vardı. Gerileme ya da çöküş ancak kanunların ya da kanun-i kadimin* doğru bir şekilde uygulanmasıyla durdurulabilirdi.

Şerif Mardin'in gösterdiği gibi Yeni Osmanlılar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Kanun-i Esasi fikrini ve re-

15 Erken modern Osmanlı siyasal düşüncesinde ve tarih yazımında gerileme/çöküş paradigması hakkında bkz. Cornell Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and Ibn Khaldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies*, sayı 18/3-4, 1983, s. 198-220; Cemal Kafadar, "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", Mustafa Armağan (der.) *Osmanlı Geriledi mi?*, (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006), 101-164. Osmanlı siyaset düşüncesinin evrimine ilişkin kapsamlı bir çalışma için ayrıca bkz. Marinos Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought up to the Early Nineteenth Century*, (Leiden: Brill, 2019).

* Osmanlı Devleti'nde cezalandırma, yönetim ve maliye alanlarında şer'i hukuka uygun olmak koşuluyla padişahın koyduğu yasalar. -ed.

form önerilerini ortaya koyarken bu kadim entelektüel geleneğin kavramsal çerçevesine de başvurdular.¹⁶ Yeni Osmanlılar meşrutiyetçi gündemlerini, anayasal bir siyasal sistem kurmaya yönelik çabalarını, kanun-i kadim gibi, kökenlerini neo-Platoncu düşünce geleneğinde bulabileceğimiz adalet dairesi gibi kavramlara atıfla meşrulaştırdılar. Batı siyasal düşüncesine özgü liberal ve anayasal değerler, böylesi bir otantik kavramsal çerçeve dahilinde sunulmaktaydı. Osmanlı geçmişine dair bir tarih anlatısı bu çerçevenin önemli bir ögesi idi hiç şüphesiz. Benzer bir şekilde Ali İhsan Bey, halk idaresi konusundaki görüşlerini Osmanlı geçmişine, Osmanlı'nın çöküşüne dair bir anlatı ekseninde ortaya koyuyordu. Fakat bu biçimsel benzerliğe karşın Ali İhsan Bey'in Osmanlı tarihi okuması örneğin Namık Kemal'den hayli farklıydı, millî ve halkçı bir içeriğe sahipti. Onun anlatısına göre, Osmanlı hükümet yapısı dört unsurdan müteşekkildi: padişah ve enderun; birun, yani yeniçeri ve sipahi; ilmiye ve adliye; son olarak taşrada tımarlı sipahi. Ali İhsan Bey'e göre bunlardan yalnızca tımarlı sipahi Türk bir karaktere sahiptir. Osmanlı'nın parlak dönemlerindeki ticari ve ekonomik genişleme Ümit Burnu ve Amerika'nın keşfinden sonra duraklar ve giderek bir çöküşe yönelir. Yabancı bir çevreden gelen kapıkulunun etkisiyle Tımarlılar nüfuzunu kaybeder. Böylece Türklük idareden silinir.

Ali İhsan Bey'e göre çöküş devrinde yabancılar yerlileşir. Önce tımarın, sonra gediklerin ve loncaların zayıflamasıyla Türkler içtimai ve iktisadi teşekküllerden yoksun hale düşer, yani örgütsüzleşir. Geriye yalnızca hükümet teşkilatı kalır. O da son derece oligarşik bir yapıdır. Oligarşinin memurları tarafından yürütülen Tanzimat reformları memleketi kurtarmaya yetmez. Halka dayanmayan Meşrutiyet inkılapları da yetersiz kalır çünkü onlar da memurlara dayanmaktadır. Halkın

16 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 95-122.

tesanütten, yani dayanışmadan yoksun olduğu koşullarda, reform fikirleri ancak hükümet mensuplarından ve onların çıkarlarından mahrum kalma korkularından doğar. Dolayısıyla bunlardan kimseye fayda gelmez. Memurlar hâkimiyeti ellerinde tuttukça oligarşi devam edecektir. Çözüm yalnızca halk arasında gerçek hayattaki işbölümüne uygun örgütlenmeler inşa etmekten geçer. Bu da meslek grupları demektir. Mesleki temsile dayanan bir meclis ve hükümet tam da bu anlamda halk idaresi demektir Ali İhsan Bey için. Bu anlamıyla korporatizm yalnızca korporasyonlara dayanan bir siyasal ve iktisadi örgütlenme modeli değil, bir siyasal temsil meselesi, halk egemenliği vurgusuyla ortaya atılan bir siyasal meşruiyet prensibidir.

Temsil-i Meslekî programının ideolojik ve fikirsell kaynakları son derece merak uyandırıcı ve önemli bir araştırma konusudur hiç şüphesiz. Bu programı, Osmanlı reform düşüncesi, siyasal meşruiyet sorunsalı ve tarih yazıcılığı bağlamında ele alan çalışmalara ihtiyacımız olduğu açık. Ancak benim buradaki amacım, söz konusu programın tarihsel geri planına eğilmekten ziyade, mesleki temsil çizgisinin İkinci Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan süreçte, sol hareketlerle nasıl ilişkilendiğini incelemek olacak. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde tartışılacağı gibi mesleki temsil, özellikle Mütareke döneminde, Mete Tunçay'ın İttihatçı sol olarak isimlendirdiği radikal bir eğilimin en temel ideolojik referanslarından birini teşkil etmekteydi. Temsil-i Meslekî programı, Cihan Harbi'nden sonra ortaya çıkan işgal koşulları altında Millî Mücadele'ye katılan, Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nin de etkisiyle antiemperyalist ve antisömürgeci bir tutum takınan kadroların en azından bir kısmı için radikal bir siyasal seçeneği temsil ediyordu. Aşağıda bu siyasal çizginin nasıl ortaya çıktığını, daha da önemlisi sosyalist ve komünist gruplarla, işçi hareketleriyle ilişkilerini tartışmaya çalışacağım.

Bir siyasal hareket olarak mesleki temsil yöneliminin ortaya çıkışını, onun sol çevrelerle ve işçi hareketiyle ilişkilerini incelemek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini yeniden değerlendirebilmek açısından büyük bir öneme sahip. Söz konusu sürecin belki de en kritik aşaması olan Mütareke döneminde, sol hareketlerin İstanbul'da ve özellikle Anadolu'da dikkate değer bir etkiye sahip olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Bu elbette Millî Mücadele sırasında ortaya çıkan önemli bir eğilimdir ancak aynı dönemde İttihatçı sol olarak nitelendirilen çevrelerin büyük bir ağırlığa sahip olduğu unutulmamalıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) temsil edilen, kimi zaman sosyalist, hatta komünist olarak adlandırılan meslekçi ve halkçı eğilimler, İttihatçı çevreler arasında ortaya çıkan radikalleşmenin ifadelere sahiptir. Millî Mücadele içinde belirgin bir yönelimi temsil eden bu İttihatçı çevreler zaman zaman mevcut güç dengelerine bağlı olarak siyasal roller oynayabilmiş ve İttihatçılıktan bağımsız olarak gelişen sosyalist ve komünist hareketlerle birlikte hareket etme refleksi göstermiştir. Sol hareketlerin Millî Mücadele'ye ilişkin tarih yazımında önemli bir konu haline gelmesindeki sebepler arasında, mesleki temsilcilerin azımsanamayacak siyasal etki gücünün de olduğunu vurgulamak yanlış olmaz.

Oysa İttihatçı sol, en genel manasıyla sosyalist ve komünist hareketlerden tamamıyla farklı bir ideolojik yönelime sahiptir. Bu yönelimin temel referans noktaları enternasyonalizm değil milliyetçilik, Marksizm değil korporatizm, yani mesleki temsilidir. Sosyalist, komünist ve İttihatçı sol yönelimler arasında kökenleri itibarıyla ve kadro düzeyinde örtüşmeler olabilir, bunlar zaman zaman işbirliği yapmış, ortak faaliyetlere girişmiş olabilirler. Hatta, aşağıda da gösterileceği gibi, bu tür birlikte çalışma pratikleri özellikle Millî Mücadele döneminde dikkate değer siyasal sonuçlar üretmiştir. Ancak bu çalışmada, bağımsız bir siyasal ve ideolojik yönelim olarak Türkiye solunun, sosyalist ve özellikle komünist hareketin oluşum tarihinin gerek

İttihatçı soldan gerekse korporatizmden ayrışma ve bağımsızlaşmanın tarihi olduğu gösterilecektir.

Mesleki temsil çizgisi ile sol hareketler arasındaki ilişkiler bu çalışmanın odağında yer alsa da kitabın birinci bölümüne, İkinci Meşrutiyet döneminin ilk yıllarına giderek, İttihatçı tek parti iktidarının nasıl kurulduğu tartışmasıyla başlayacağım. Böylece İTC İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'nin Ocak 1913'ten itibaren kurumsallaşma sürecine giren tek parti rejimindeki kilit rolünü vurgulamaya çalışacağım. Daha sonra mesleki temsil çizgisinin, esnaf cemiyetleri ile üretici ve tüketici kooperatifleri üzerinde belirgin bir etki kazanan, bu etkiye dayanarak Cihan Harbi sırasında Osmanlı iâşe politikalarında mühim bir aktör haline gelen, kooperatifler ile esnaf örgütlenmelerine dayanan anonim şirketler ekseninde bir sermaye birikimi gerçekleştiren İstanbul Heyet-i Merkeziyesi öncülüğünde formüle edilmesine eğileceğim. Dolayısıyla Millî Mücadele yıllarında sol bir yoruma tabi tutulan mesleki temsilin esasen İttihatçı tek parti rejimine içkin bir siyasal ve ideolojik yönelim olarak doğduğunu vurgulayacağım. Bu yönelim, tek parti rejimi çerçevesinde açığa çıkan iktidar mücadeleleri bağlamında, Cihan Harbi'nin son dönemecinde savaş ekonomisinin kontrolünü ele alan askerî-mali bir bloğa karşı muhalif bir siyasal tutumu ifade etmektedir ve giderek İttihatçı bir sol ve sosyalizm anlayışını temellendirmeye başlamıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı bağlamında korporatist bir siyasal hareket olarak mesleki temsilin ortaya çıkışında rol oynayan dinamikleri inceledikten sonra, ikinci bölümde bu hareketin Mütareke döneminin başlarında, İTC'nin iktidardan düştüğü ve İstanbul'un İtilaf güçlerince fiilen işgal edildiği koşullar altındaki faaliyetlerine odaklanacağım. Bu amaçla daha ziyade İstanbul'da İttihatçılar, sosyalistler ve komünist hareket arasındaki ilişkilerin gelişimini, Aralık 1919'da Osmanlı Mebusan Meclisi için düzenlenen seçimler arifesinde ortaya çı-

kan bir sol koalisyon girişimi ve Numan (Usta) isimli İttihatçı geçmişe sahip bir işçinin İttihatçı oylarıyla milletvekili seçilmesi örnekleri üzerinden ele alacağım. Bu bölümde aynı zamanda sosyalist ve komünist hareketlerin İstanbul'da fiili işgal koşulları altında nasıl örgütlendiğine ve faaliyet gösterdiğine değineceğim.

İkinci bölüm, mesleki temsilcilerin Mütareke'nin ilk yıllarında sosyalist örgütlenmelerle ilişkilerini ele alırken üçüncü bölüm İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf güçlerince resmî olarak işgalinden sonra sol eğilimlerin Milli Mücadele içinde konumlanışına odaklanacak. Bu bölümde İttihatçılar, sosyalistler ve komünistler arasındaki ilişkilerin Ankara ve Bakü'de nasıl bir seyir izlediğini tartışacağım. Ankara'da Yeşil Ordu'nun kuruluşunu, Bakü'de İttihatçı kesimlerle Mustafa Suphi liderliğindeki komünistlerin ilişkilerini ve yine Bakü'de Eylül 1920'de birleşik bir parti olarak kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nın (TKF) ortaya çıkışını ele alacağım. Ardından TKF'nin kuruluşunu takip eden dönemde İttihatçılar ve komünistler arasındaki geçici ittifakın, Milli Mücadele'nin sol kanadının kademeli olarak tasfiyesiyle nasıl dağıldığına, bu süreçte Ankara hükümetinin güdümünde kurulan Türk Komünist Fırkası'nın (resmî TKF) nasıl bir rol oynadığına değineceğim.

Mart-Eylül 1920, İttihatçı sol ve komünistler arasındaki temsalarin zirveye ulaştığı bir dönem iken, Bakü Doğu Halkları Kurultayı'ndan ve TKF'nin Bakü'de birleşik bir komünist parti olarak kurulmasından sonra bu koalisyon Ocak 1921 sonlarına kadar devam edecek bir çözülme sürecine girmiştir. Mesleki temsil bu süreçte de önemli bir gündem maddesidir. Öyle ki, mesleki temsil 1920 yılı sonlarından itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan anayasa tartışmalarında gündeme gelmiş, İttihatçı geçmişe sahip vekiller arasında önemli bir desteğe sahip olmasına rağmen Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda meslekçi ilkelere yer verilmemiş-

tir. Kısa bir süre sonra sola yönelik tasfiye süreci Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesiyle neticelenmiştir.

Ancak mesleki temsil ne sola yönelik tasfiye girişimleri ne de Ankara hükümetine bağlı bir komünist hareket yaratma teşebbüsleri neticesinde gündemden düşmüştür. Çalışmanın son bölümü, 1922 yılı sonlarından itibaren mesleki temsil çizgisinin İstanbul'da sol çevrelerle, özellikle komünistlerle ve işçi hareketleriyle nasıl yeniden ilişkilendiğini tartışmaktadır. Bu çerçevede öncelikle Numan Usta öncülüğünde ortaya çıkan işçi konfederasyonu girişimine ve komünistlerin bu süreçteki rolüne değineceğim. Daha sonra kuruluş sürecini Şubat 1925 Akaretler Kongresi'yle tamamlayan Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) *Meslek* dergisi ve *Halk* gazetesi etrafında öbeklenen meslek temsilcileriyle ilişkilerini, bu tür bağlantıların TKP içinde yarattığı tartışmaları ele alacağım. Bu bölümde, çalışmanın önceki bölümleriyle uyumlu olarak yalnızca iki ayrı siyasal özne olarak ele aldığım korporatist, yani mesleki temsili esas alan hareket ile komünistler arasındaki ilişkilerin evrimini değil, aynı zamanda korporatizmin komünist hareket üzerindeki siyasal ve ideolojik tesirini de tartışacağım.

Korporatizmin komünist hareket üzerindeki siyasal ve ideolojik tesiri ve komünist hareketin korporatizmden bağımsızlaşma süreci aşağıda yürütmeyi hedeflediğim tartışmanın en önemli boyutlarından birini oluşturuyor. Millî Mücadele döneminde etkin olan, antiemperyalist ve korporatist programlara sahip İttihatçı yönelimleri İttihatçı sol kavramı ile betimlemenin ne derece analitik bir yaklaşım olduğu tartışmaya açık elbette. Ancak bu kavrama atıfla söz konusu akımları sosyalist ve komünist hareketlerle aynı çerçeve içinde değerlendirmek ve buradan yola çıkarak Millî Mücadele'ye sol bir yönelim atfetmek son derece yanlış olur. Böyle bir perspektif, Millî Mücadele döneminde İttihatçı sol ile özdeşleştirilen Yunus Nadi ya da Muhittin Birgen gibi şahsiyetlerin nasıl olup da 1930'lar

Türkiyesi'nde Mussolini İtalya'sına ya da Hitler liderliğindeki Nazilere sempatiyle baktığını açıklayamaz, bunun konjonktüre bağlı ve oportünist bir değişim olduğuna dair zayıf bir argümanın ötesine geçemez. Oysa gerek Muhittin Birgen gerekse Yunus Nadi korporatist/meslekçi bir dünya görüşüne sahiptir ve bu anlamda 1920'lerden 1930'lara herhangi bir dönüşümden söz etmek mümkün değil. Mesleki temsil faşizmin ideolojik akrabası olarak görülmelidir, Marksizmin değil.

BÖLÜM 1

İTTİHATÇI TEK PARTİ REJİMİNİN KURULUŞU, İSTANBUL HEYET-İ MERKEZİYESİ VE MESLEKİ TEMSİL

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Anayasa Devrimi'nin hemen ardından çok sayıda dernek, cemiyet, sendika ve meslek örgütü kurulmuştur.¹ Bunların bir kısmı farklı ulusal ve dinî gruplara dayanmaktayken, bir kısmı da oldukça milliyetçi ve dışlayıcı bir motivasyona sahiptir. Örneğin; öncelikle Avusturya-Macaristan'ın ekonomik çıkarlarına karşı örgütlenen, sonra giderek Osmanlı İmparatorluğu içindeki gayrimüslim kesimlere yönelen boykot hareketlerinde, Müslüman kesimler arasında kurulan boykotaj cemiyetleri önemli roller oynamıştır.² Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminin başlarından itibaren kooperatifçilik hareketi etkin olmaya başlamıştır.³ Tüketim kooperatifçili-

- 1 Y. Doğan Çetinkaya, "1908 Devrimi'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm", *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, 2008, s. 125-140; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet. Siyaset, İktidar ve Meşrutiyet, 1876-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004); Nadir Özbek, "Defining the Public Sphere During the Late Ottoman Empire: War, Mass Mobilization and the Young Turk Regime (1908-1918)", *Middle Eastern Studies*, sayı 43 (5), 2007, s. 795-809; Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922). Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).
- 2 Y. Doğan Çetinkaya, *The Young Turks and the Boycott Movement. Nationalism, Protest and the Working Classes in Modern Turkey*, (London ve New York: I. B. Tauris, 2014).
- 3 Ergun Ballı, "Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçiliğin Gelişimi ve Fiskobirlik: Tarihsel Bir Değerlendirme" F. Serkan Öngel ve Uygur Yıldırım (der.), *Krizle Karşı Kooperatifler. Deneyimler, Tartışmalar, Alternatifler* içinde, (İstanbul: NotaBene

ğinin ilk örnekleri bu dönemde ortaya çıkmış ve kooperatifçilik düşün hayatında önemli bir ideolojik destek bulmuştur. Bu görüş, Osmanlı toplumuna damgasını vuran sermaye birikimi yetersizliğine tepki olarak küçük üreticilerin bir araya gelmesi gereğini vurgulamaktadır. Kooperatifçi akımın belli başlı savunucuları arasında Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Ahmet Cevat (Emre) gibi sonraki yıllarda komünist hareketin liderliğini üstlenecek kimi önemli şahsiyetler de yer almıştır.

İTC, Anayasa Devrimi'nden sonra, başkent İstanbul'dan başlayarak esnaflar, hamallar ve liman işçileri gibi kesimlerin teşkilatlanmaları üzerinde giderek önemli bir nüfuz elde etmiştir. Bu doğrultuda ilk adım İstanbul'da atılmıştır. Şubat 1910'da kabul edilen bir talimatnameyle başkentte lonca teşkilatları kaldırılmıştır. Bunların yerini her bir esnaf kolu için kurulabilecek ve Şehremaneti'ne bağlı olarak faaliyet gösterecek mesleki cemiyetler alacaktır.⁴ Mayıs 1912'de alınan bir kararla bu uygulama tüm imparatorluk için geçerli hale getirilmiştir. Bilindiği gibi İTC İstanbul teşkilatının başlıca liderlerinden olan Kara Kemal ve onun etrafında öbeklenen Memduh Şevket, Kör Ali İhsan gibi kimi önemli İttihatçılar, loncaların mesleki cemiyetler olarak modernize edilmesinde ve merkezileşerek İTC'nin güdümüne girmesinde önemli roller oynamıştır.⁵ İstanbul'da Şehremaneti tarafından atanan ve esnaf kâhyalarının yerini alan kâtib-i mesuller, bu İttihatçı çevreyle yakın ilişki içindedir.

Yayınları, 2019), s. 119-123; Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s. 298-313.

4 Sacit Kutlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri", Fatmagül Demirel (der.) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), s. 148; Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s. 416-417; Bülent Varlık, "1925 Bursa Esnaf Loncaları Nizamnamesi (İttihat ve Terakki'nin Cumhuriyet Döneminde Yeniden Örgütlenme Çabaları Üzerine Bir Deneme)", *Ekonomik Yaklaşım* 3(7), 1982, s. 265.

5 Tekeli ve İlkin, "(Kör) Ali İhsan," s. 357-361.

Söz konusu grup, kooperatifçilik akımının İTC'nin güdü-
müne girmesinde de etkili olmuştur. Kooperatifçilik başlangıç-
ta İttihatçılardan özerk olarak geliştirse de İkinci Meşrutiyet
döneminin ilerleyen yıllarında İTC'nin kontrolüne geçmiştir.⁶
Özellikle İstanbul'da kurulan üretici ve tüketici kooperatifle-
rinin sosyal temelini küçük üreticiler yanında hamallar, ka-
yıkçılar, liman işçileri gibi emek kesimlerini de içeren mesleki
cemiyetler oluşturmaktaydı. Kara Kemal çevresinin kontrolün-
deki bu tür cemiyetler Cihan Harbi sırasında anonim şirketler
kurarak ticari faaliyetlere girişmiş, gerek Osmanlı savaş ekono-
misinin organizasyonunda gerekse iktisadi ve ticari faaliyetlerin
Türkleştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir.⁷ Bu süreçte daha
bağımsız girişimler olarak ortaya çıkan üretim ve tüketim ko-
operatifleri önemlerini yitirmiş ve giderek ortadan kalkmıştır.⁸
Savaş ekonomisinin ve işe politikalarının bir neticesi olarak zi-
rai kooperatifler, İttihatçı çevrelerin öncülüğünde Anadolu'da da
yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

6 Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi. Mustafa Kemal Neler Yaptı?* (İstanbul: Hil-
mi Kitabevi, 1960), s. 178-180.

7 Bu konuda bkz. Feroz Ahmad, "Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social
and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918", *From Empire to Repub-
lic. Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cilt 1, (İstanbul:
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), s. 23-61; Tekeli ve İlkin, "(Kör) Ali
İhsan"; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya
Savaşı'ndaki Ekonomik Düzenlemeleri ve Kara Kemal Bey'in Yeri" *Cumhuriyet-
tin Harcı. İkinci Kitap: Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*
içinde, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), s. 1-44; Erol Ülker, "Mili-
tary, Finance and Economy in the Late Ottoman Empire: Directorate-General of
Hedjaz and Military Railways and Ports, 1914-1919", *Journal of Balkan and Near
Eastern Studies*, sayı 22 (1), 2020, s. 17-28; Erol Ülker, "Osmanlı Savaş Ekonomisi
ve Bir Muhalefet Programı Olarak Temsil-i Mesleki: İmparatorluğun Son Yılla-
rında Sermaye-İktidar İlişkileri Üzerine Notlar", *Alternatif Politika*, sayı 12 (1),
2020, s. 260-280

8 Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 180.

Cemiyet, Fırka ve Subaylar

İTC'nin tarihi, 1889 yılında bir grup Askeri Tıbbiye öğrencisi tarafından İstanbul'da kurulan İttihâd-ı Osmani Cemiyeti ile başlatılabilir.⁹ Sonraki yıllarda İttihat ve Terakki ismini alacak olan bu örgüt Osmanlı devletinin müdahaleleri ve iç bölünmeler nedeniyle giderek işlevsizleşmiştir. 1908 Anayasa Devrimi öncesinde Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesiyle Cemiyet neredeyse yeniden kurulmuş,¹⁰ birleşme protokolünde Terakki ve İttihat olarak nitelendirilen Cemiyet ancak Devrim'den sonra İttihat ve Terakki olarak anılmaya başlanmıştır.¹¹ 1908 Temmuz'unda Anayasa Devrimi'nin itici gücünü, başta Selanik ve Manastır olmak üzere Osmanlı Makedonya'sında örgütlenen subaylar oluşturmuştur.¹² Kanun-i Esâsi bu tarihte yeniden yürürlüğe konulduktan sonra İTC siyasal bir program ilan ederek seçimlere katılmış, ilk kez Aralık 1908'de toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde çoğunluğu elde etmiştir.¹³ Ekim-Kasım 1908'de Selanik'te toplanan İTC kongresinde, Cemiyet adayı olarak seçilen mebusların parlamentoda İttihat ve Terakki Fırkası adı altında faaliyet göstermesi karara bağlanır. Bu karar Fırka-Cemiyet ikileminin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynar.

Nisan 1909'da İstanbul'da patlak veren karşı devrimci ayaklanma gerek İTC gerekse Osmanlı İmparatorluğu için bir dö-

- 9 M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, (1889-1902)*, Cilt 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 173-174; Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, (İstanbul: Sander Yayınları, 1972), s. 30-37.
- 10 M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 87-94.
- 11 Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1886-1909*, (İstanbul: Emre Yayınları, 1993), s. 131.
- 12 1908 Devrimi sürecine ilişkin bkz. Aykut Kansu, *The Revolution of 1908 in Turkey*, (Leiden: E. J. Brill, 1997).
- 13 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (Ankara İmge Kitabevi, 2001), s. 159-162.